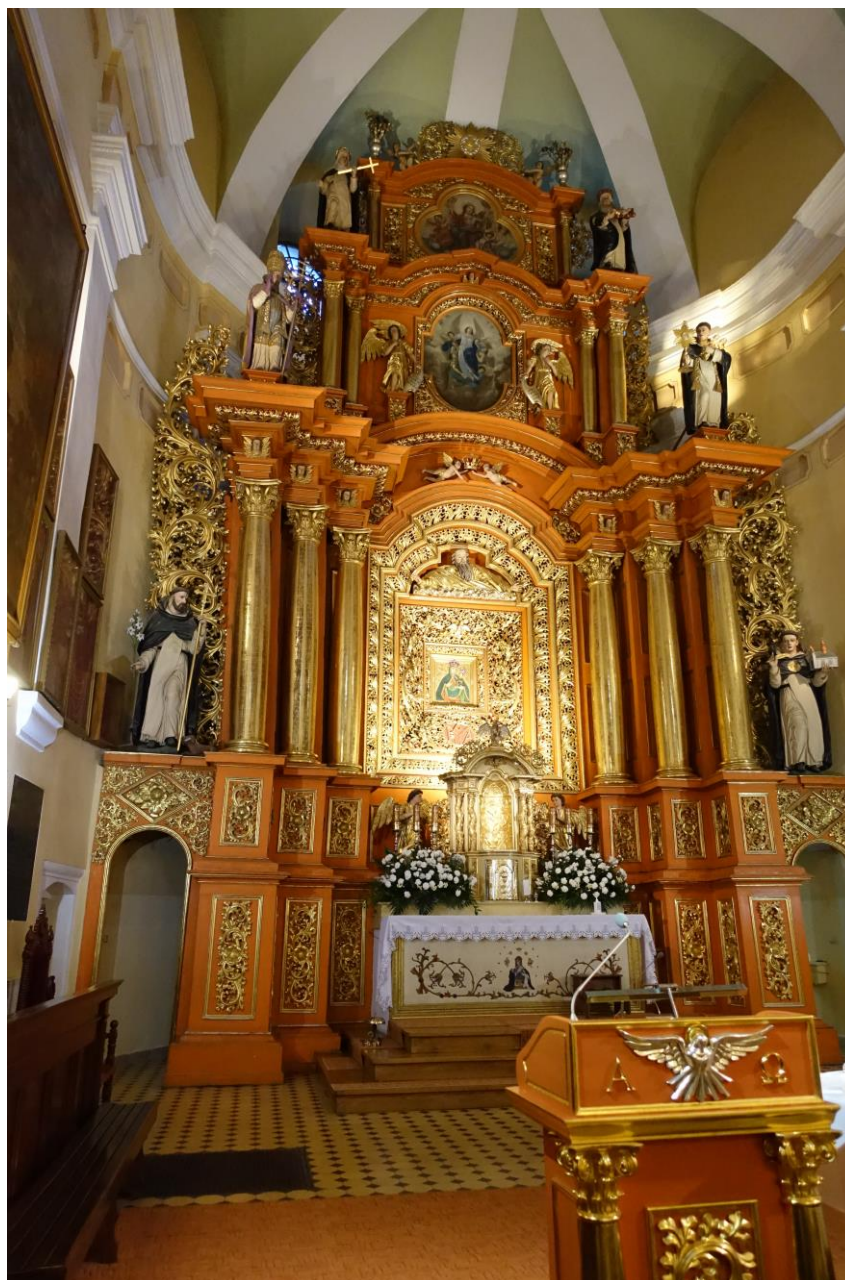

PROGRAM KONSERWACJI I RESTAURACJI OŁTARZA GŁÓWNEGO W SANKTUARIUM MATKI BOŻEJ W BORKU STARYM

Autor: mgr Aneta Filip, mgr Maciej Filip

Rzeszów, marzec 2023

1. HISTORIA¹

Klasztor dominikański przy kaplicy NMP został ufundowany w 2 poł. XVII w. przez prepozyta tyczyńskiego, kanonika kolegiaty jarosławskiej, księdza Macieja Niwickiego, w celu opieki nad cudownym obrazem Matki Bożej Boreckiej. Uroczyste wprowadzenie zakonników nastąpiło w lutym 1670 r. Od chwili powstania klasztor utrzymywał się różnych form ofiarności wiernych. Kamień węgielny pod budowę kościoła wmurowano w 1684 r. a budowa, z przerwami spowodowanymi brakiem funduszy, trwała do ok. 1726 r. W budowę zaangażowani byli architekci Antoni Belloty i Maciej Paitner. Nieco później przystąpiono do budowy nowego budynku klasztornego, w 1738 r. rozebrano stary budynek klasztoru, ponieważ nowy był już na ukończeniu. W 1748 r. prowadzono prace remontowe przy wieżach kościelnych i kaplicze stojąca przy cudownej studzience, cztery lata później zakonnicy odnowili kopułę i kaplice a rok później wybudowano w prezbiterium stalle. Kolejne remonty kościoła miały miejsce w l. 1760 i 1766. Pomimo trudnej sytuacji finansowej, w jakiej znalazło się zgromadzenie końcem XVIII w. zakonnicy boreccy podjęli się w 1791 r. remontu dachu na kościele i prac przy budynkach gospodarczych, a rok później, po pożarze budynku klasztornego, także prac przy jego remoncie. W 1821 r. przeor opuścił klasztor, opiekę nad nim przejął rząd, dobrowolnie pozostał w nim jeden zakonnik, jednak kasaty oficjalnie nie ogłoszono. Zespołem klasztornym opiekowała się okoliczna ludność a msze odprawiali księża świeccy. Po przybyciu zakonników po 1836 r. nowy przeor Wawrzyniec Szyndrak, przy wsparciu okolicznych właścicieli ziemskich, m.in. Szymanowskiego ze Słociny i Węglowskiego z Zabratówki rozpoczął remont kościoła i klasztoru oraz wznoszenie nowych budynków folwarcznych. Prace te kontynuował następny przeor o. Jędrzej Górniewicz, połączył także klasztor z kościołem przewiązką z bramą przejazdową w parterze. W ostatnich latach XIX w. miał miejsce remont świątyni, wymieniono sklepienia i więźbę dachową, wybudowano sygnaturkę, dach na korpusie kościoła pokryto blachą ocynkowaną a na wieżach i sygnaturce miedzianą, otynkowano cały budynek. Przed 2 wojną światową zostało odświeżone wnętrze kościoła i odnowione ołtarze boczne. Kolejny remont wykonano po zakończeniu wojny, odnowiono z zewnątrz i wewnątrz budynek klasztoru.

W latach 1982-1983 r. zespół konserwatorów pod kierunkiem Sabiny Kozłowskiej wykonał pełną konserwację ołtarza wraz z rzeźbami i czterema obrazami. Niewielkiej konserwacji obrazu *Matka Boska Borecka* dokonał O. Adam Studziński .

W 1993 r. wykonano konserwację obrazu Matki Boskiej Boreckiej, uszkodzonego w czasie włamania do kościoła i kradzieży cennych koron. Podważenie koron metalowym narzędziem spowodowało głębokie wgniecenia i wykruszenia zaprawy i warstwy malarskiej. Konserwację naprawczą obrazu wykonał Piotr Bakun.

¹ Historia ze strony internetowej Zabytek.pl: <https://zabytek.pl/pl/obiekty/borek-stary-zespol-klasztorny-dominikanow>

2. OPIS OBIEKTU

OŁTARZ GÓŁWNY

Czas powstania: 1717-1729

Autor: nieznany

Styl: wczesny barok

Ołtarz główny i dwa boczne ufundował Józef Zaręba Skrzyński; wykonano je w Gdańsku w latach 1684 do ok. 1750. Przy wystroju kościoła pracowali także miejscowi artyści. Wykonywali figury, płaskorzeźby, ażury, złocenia, malowali obrazy na desce i płótnie.²

Ołtarz główny przyścienny architektoniczny, dwukondygnacyjny. W dolnej kondygnacji po bokach po trzy kolumny na wysokich cokołach z impostami od góry, schodkowo schodzącymi. Nad nimi pośrodku łukowato wygięty profilowany gzyms. Kolejne jego człony schodzą schodkowo ku dołowi w kierunku prostokątnego obramienia o ażurowych ramach, w których umieszczony obraz MB z Dzieciątkiem (MB Borecka), na zasuwie obraz MB Różańcowa. W rodzaju łukowatego tympanonu nad obrazem umieszczona rzeźba przedstawiająca postać Boga Ojca. Górna kondygnacja powtarza formę dolnej ale z dwiema tylko flankującymi kolumnami z każdej strony. Pośrodku w owalu obraz *Wniebowzięcie* z rzeźbami aniołów po bokach. Zwieńczenie ołtarza stanowi rodzaj aediculi flankowanej szerokimi pilastrami i zakończonej od góry łagodnym łukiem. Pośrodku w trójliściu obraz na desce *Wniebowzięcie* z 2 poł. XVIII w., (*na nim był nałożony obraz olejny na płótnie Widzenie Św. Franciszka i Dominika*). Po bokach ołtarza bramki. Po obu stronach każdej kondygnacji rzeźby- figury świętych dominikańskich.³

Po lewej stronie św. Dominik – z gwiazdą na czole, psem u stóp, w rękach trzyma krzyż i lilię – założyciel Zakonu; wyżej św. Pius V, papież – w ręce trzyma krzyż, na głowie ma tiarę – znak potrójnej władzy: jako namiestnik Chrystusa, jako głowa Państwa Kościelnego i dawniej jako współrządzący razem z cesarzem wszystkimi państwami i narodami; jeszcze wyżej św. Katarzyna Sieneńska z krzyżem i koroną cierniową – doktor Kościoła, współpatronka Europy. Z drugiej strony ołtarza w wieńcu z róż na głowie to św. Róża z Limy; poniżej św. Jacek z monstrancją i figurą Matki Bożej, wielki misjonarz, założyciel pierwszych klasztorów dominikańskich w Polsce; jeszcze niżej św. Tomasz z Akwinu, doktor Kościoła, jedna z największych postaci w Kościele, na jego piersi widoczne słońce, w rękach trzyma kościół i pióro. Na szczycie ołtarza jest obraz z 1719 roku w postaci koniczyny malowany na płótnie

²Opis ze strony internetowej parafii: <https://borek.dominikanie.pl/sanktuarium/kosciol/>

³ Opis z wisu do rejestru zabytków *Załącznik nr 1 do decyzji nr B-199*

przedstawiający ukoronowanie w niebie Najświętszej Maryi Panny. Nad mensą ołtarza zdobiony tron z tabernakulum, a obok dwa adorujące anioły.⁴

Obraz MATKA BOŻA BORECKA

Obraz w retabulum ołtarza, w typie ikonograficznym Hodegetrii. Matka Boża z głową zwróconą w kierunku Dzieciątka. Suknia Madonny czerwona, płaszcz okrywający głowę i całą postać na zewnątrz turkusowy (ciemno niebiesko zielony), a od wewnątrz jasno zielony ze złotymi oblamówkami spięty pod szyją broszką. Dziecię Jezus w lewej ręczce trzyma książkę, a prawą wzniesioną do góry błogostawi. Tło złoczone ryte w ornament o powtarzającym się motywie stylizowanej winorośli. Korony i sukienka z blachy srebrnej trybowanej w ornament o motywie stylizowanych lilii późniejsze.

Obraz z zasuw MATKA BOŻA RÓŻAŃCOWA

Pośrodku prostokątnego pola malowidła postać Madonny, która siedzi na skłębionych żółto-brązowych obłokach. Głowa o długich lekko sfalowanych spadających na plecy włosach, zwrócona $\frac{3}{4}$ w prawo, lekko pochylona w dół. W prawej dłoni uniesionej ku górze trzyma różaniec, którego dolny koniec ujmuje lewą dłonią klęczący u jej stóp św. Dominik $\frac{3}{4}$ zwrócony ku przodowi. Na kolanach Madonny siedzi Dzieciątko w przeźroczyściej, długiej sukience, wychylone na lewo, prawą rączką wskazując trzymanym w lewej różaniec. Przed nim u dołu klęczy św. Katarzyna Sieneńska o twarzy widocznej w lewym profilu i dłoniach skrzyżowanych na piersi. Po obu stronach głowy Madonny w obłokach anioły.

OBRAZ WNIEBOWZIĘCIE NMP W GÓRNEJ CZĘŚCI ZWIEŃCZENIA (na podobrazu drewnianym)

Obraz odsłonięty w czasie konserwacji w roku 1982. Wcześniej był przysłonięty malowidłem na płótnie – „Św. Dominik i Św. Franciszek” - obecnie zdjęty obraz jest eksponowany na filarze z lewej strony kościoła.

Obraz na podłożu drewnianym w formie trójliścia, ujęty drewnianym obramieniem, profilowanym, złoconym i polichromowanym. Postać Matki Bożej w pozycji siedzącej, z rękami rozłożonymi, podtrzymywana przez postacie aniołów. Szata wierzchnia Matki Bożej niebieska, wzorzysta; wzory ciemnoniebieskie i złote. Podbicie wierzchniej szaty czerwone. Szata spodnia szarawo-brązowa, pasek złoty. Szaty aniołów: czerwień, brąz, szary. W górnej części obrazu 4 główki aniołków i na dole 2. Cała grupa Matka Boska i Aniołowie w otoczeniu szaro- niebieskawych chmur. Wokół głowy Maryi złota aureola.

⁴ Opis ze strony internetowej parafii: <https://borek.dominikanie.pl/sanktuarium/kosciol/>

OBRAZ WNIEBOWZIĘCIE NMP W DOLNEJ CZĘŚCI ZWIĘCZENIA (na płótnie)

Centralna postać obrazu – Matka Boża, w szatach niebieskich w pozycji stojącej, z rękami rozłożonymi, w otoczeniu podtrzymujących Ją aniołów. W tle obrazu chmury szaro-ugrowo-niebieskie.

3. BUDOWA TECHNOLOGICZNA

Ołtarz drewniany, polichromowany, złożony i srebrzony. Złocenia i srebrzenia wykonane w technice złota karatowego na pulment. Rzeźby drewniane polichromowane, częściowo złoczone i srebrzone.

Obraz MATKA BOŻA BORECKA – tempera na desce.

Obraz z zasuw MATKA BOŻA RÓŻAŃCOWA- olejny na płótnie.

Obraz WNIEBOWZIĘCIE NMP W GÓRNEJ CZĘŚCI ZWIĘCZENIA - olejny na drewnianym podobrazii.

Obraz WNIEBOWZIĘCIE NMP W DOLNEJ CZĘŚCI ZWIĘCZENIA - olejny na płótnie.

4. STAN ZACHOWANIA

Konstrukcja ołtarza niestabilna, wymaga ustabilizowania, kolumny odchylone od pionu, zaburzona symetria architektoniczna. Drewniana struktura osłabiona i poluzowana w wyniku zmiennych warunków wilgotnościowych panujących w kościele oraz na skutek działalności owadów szkodników drewna. Widoczne odspojenia i szczeliny pomiędzy deskami. W wielu miejscach występują ubytki i pęknięcia form rzeźbiarskich. Monochromia zabrudzona, miejscowo z ubytkami warstwy malarskiej. Kolorystyk odtworzona została w trakcie konserwacji w latach 1982-1983 na podstawie zachowanych śladów oryginalnej warstwy malarskiej odnalezionnej na ołtarzu (świadek – stratygrafia warstw pozostawiony w partii cokołowej ołtarza). Złocenia i srebrzenia przetarte, pociemniałe, miejscami z odpryskami i ubytkami w gruntach.

Obraz MATKA BOŻA BORECKA po konserwacji wymaga weryfikacji stanu zachowania po zdemontowaniu z retabulum ołtarza.

Pozostałe obrazy zatraciły czytelność z powodu pociemniałego werniksu i przybrudzeń lica. Kolorystyka przygaszona, widoczne drobne ubytki zaprawy i malatury. Lica obrazów na płótnie pociemniałe, lekko pofalowane.

5. PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH

PRACE WSTĘPNE

- Wykonanie dokumentacji fotograficznej i opisowej stanu zachowania przed konserwacją.
- Wykonanie badań odkrywkowych i fizyko – chemicznych w celu rozpoznania budowy technologicznej i stratygraficznej obiektu oraz pierwotnej kolorystyki.
- Demontaż i oznakowanie wszystkich elementów ruchomych ołtarza.
- Transport ruchomych elementów ołtarza do pracowni, gdzie zostaną zapewnione odpowiednie warunki klimatyczne zbliżone do tych panujących w kościele. Konserwacja szafy ołtarzowej, z uwagi na duże gabaryty będzie wykonywana in situ ze specjalnie skonstruowanych rusztowań.
- Analiza wyników badań, sporządzenie wniosków i przedstawienie ich komisji konserwatorskiej.

KONSERWACJA DREWNIANEJ STRUKTURY OŁTARZA I RZEźB

- Wstępne odczyszczenie poszczególnych elementów ołtarza.
- Ustabilizowanie konstrukcji ołtarza, wyprostowanie przechylonych i odkształconych elementów.
- Usunięcie wtórnych nawarstwień metodą dobraną na podstawie prób (metoda mechaniczna i chemiczna).
- Trucie i zabezpieczenie drewna przed działaniem owadów szkodników drewna (rozpuszczalnikowym środkiem biobójczym -Altax -Hylotox, Xirein).
- Impregnacja strukturalna osłabionych elementów z użyciem środka grzybo – i owadobójczego (roztworem Hekol I-50 lub Paraloid B-72 lub PU Holzverfestigung) zależnie od wyników testów.
- Sklejenie pęknięć i odspojień w warstwie drewna.
- Uzupelnienie ubytków drewna przez wstawienie fleków w odpowiednio dobranym gatunkowo, sezonowanym drewnie.
- Rekonstrukcja w sezonowanym drewnie odpowiedniego gatunku brakujących elementów snycerskich.
- Uzupelnienia drobnych ubytków drewna kitem trocinowym.
- Uzupelnienie ubytków gruntów na powierzchni detali snycerskich (grunt kredowo-klejowy).
- Rekonstrukcja złoceń w technice oryginalnej (poprzedzona badaniami pozwalającymi określić pierwotną technologię złoceń).
- Izolacja szelakiem uzupelnień zaprawy w partii polichromii na rzeźbach.

- Uzupelnianie ubytków polichromii na rzeźbach – scalanie kolorystyczne znakiem graficznym kropką (farby restauratorskie na bazie żywic syntetycznych lub farby olejne artystyczne, odsączone, położone na bazie werniksu damarowego).
- Werniksowanie końcowe polichromowanych rzeźb.
- Opracowanie warstwy wykończeniowej ołtarza w sposób analogiczny do oryginału ustalonego na podstawie badań lub przy użyciu farb olejno-żywicznych.
- Montaż elementów ruchomych wcześniej zdemontowanych.

KONSERWACJA OBRAZU MATKA BOŻA Z DZIECIĄTKIEM (BOECKA)

- Demontaż obrazu z retabulum ołtarza.
- Wstępne oczyszczenie z kurzu i brudu.
- Weryfikacja stanu zachowania oraz uszczegółowienie zakresu prac konserwatorskich.
- Oczyszczenie z kurzu i brudu.
- Zabezpieczenie lica obrazu werniksem.

KONSERWACJA OBRAZU *WNIEBOWZIĘCIE NMP W ZWIEŃCZENIU* (NA PODOBRAZIU DREWNIANYM)

- Demontaż obrazu ze zwieńczenia ołtarza
- Wstępne oczyszczenie z kurzu i brudu.
- Oczyszczenie lica z brudu - terpentyną.
- Usunięcie pociemniałego werniksu (metoda wybrana na podstawie testów).
- Zdjęcie retuszy i ewentualnych przemalowań.
- Oczyszczenie drewnianego odwrocia (odkurzenie lub delikatne odczyszczenie mechanicznie skalpelem).
- Trucie i zabezpieczenie drewna przed działaniem owadzych szkodników.
- Impregnacja strukturalna drewnianego odwrocia.
- Sklejanie pęknięć i odspojeń w warstwie drewna.
- Uzupelnienie ubytków drewna przez wstawienie fleków w odpowiednio dobranym gatunkowo, sezonowanym drewnie, drobnych ubytków kitem trocinowym.
- Uzupelnienie ubytków zaprawy (kit emulsyjny lub woskowo - żywiczny zależnie od głębokości i charakteru ubytków. Kolor kitu zostanie dobrany do koloru oryginalnej zaprawy).
- Opracowanie faktury kitów.
- Izolacja kitów szelakiem.
- Werniksowanie werniksem retuszarskim (damarowym lub akrylowym).

- Scalanie kolorystyczne - farby żywiczne Restauro firmy Maimeri, spoiwo Restauro firmy Maimmeri (na bazie żywicy ketonowej).
- Werniksowanie końcowe.
- Montaż w zwieńczeniu ołtarza.

KONSERWACJA OBRAZÓW *WNIEBOWZIĘCIE NMP, MB RÓŻAŃCOWA (NA PODOBRAZIU PŁÓCIENNYM)*

- Demontaż z retabulum ołtarza
- Wstępne oczyszczenie z kurzu i brudu.
- Zdjęcie z krosien.
- Oczyszczenie lica z brudu - terpentyną.
- Usunięcie pociemniałego werniksu (metoda wybrana na podstawie testów).
- Zdjęcie retuszy i ewentualnych przemalowań.
- Oczyszczenie odwrocia (odkurzenie lub delikatne odczyszczenie mechanicznie skalpelem).
- Prasowanie na stole niskociśnieniowym pofalowanego płótna.
- Ewentualne wykonanie dublażu stykowego na nowe płótno przy użyciu żywic syntetycznych (zależnie od stanu zachowania płótna po zabiegach prasowania i impregnacji).
- Uzupelnienie ubytków zaprawy (kit emulsyjny lub woskowo - żywiczny zależnie od głębokości i charakteru ubytków. Kolor kitu zostanie dobrany do koloru oryginalnej zaprawy).
- Opracowanie faktury kitów.
- Izolacja kitów szelakiem.
- Werniksowanie werniksem retuszarskim (damarowym lub akrylowym).
- Konserwacja lub rekonstrukcja krosien.
- Scalanie kolorystyczne - farby żywiczne Restauro firmy Maimeri, spoiwo Restauro firmy Maimmeri (na bazie żywicy ketonowej).
- Werniksowanie końcowe.
- Nabicie na nowe krosna z fazą i klinami rozporowymi (jeżeli okaże się, że obecne nie nadaje się do ponownego użycia).
- Montaż w ołtarzu.

KONSERWACJA METALOWYCH ELEMENTÓW

- Wstępne oczyszczenie z luźnych zabrudzeń ręcznie metodą mechaniczną.

- Oczyszczanie metalowych elementów z warstw przemalowań i nawarstwień korozyjnych metodą dobraną na podstawie prób (chemiczną, mechaniczną, strumieniowo-ścierną).
- Wykonanie warstwy wykończeniowej w kolorystyce i technologii ustalonej na podstawie badań odkrywkowych.
- Konserwacja złocienia i srebrzenia z ewentualnym odtworzeniem ubytków w technice oryginalnej ustalonej na podstawie badań.
- Ewentualne polerowanie metalowych elementów i zabezpieczenie powierzchni przez lakierowanie.

6. SPIS FOTOGRAFII

1. Ołtarz główny w sanktuarium Matki Bożej w Borku Starym. Stan przed konserwacją.
2. Ołtarz główny w sanktuarium Matki Bożej w Borku Starym. Retabulum. Stan przed konserwacją.
3. Ołtarz główny w sanktuarium Matki Bożej w Borku Starym. Fragment po prawej stronie. Stan przed konserwacją.
4. Ołtarz główny w sanktuarium Matki Bożej w Borku Starym. Fragment po lewej stronie. Stan przed konserwacją.
5. Ołtarz główny w sanktuarium Matki Bożej w Borku Starym. Fragment cokołu. Stan przed konserwacją.
6. Ołtarz główny w sanktuarium Matki Bożej w Borku Starym. Zwieńczenie. Stan przed konserwacją.
7. Ołtarz główny w sanktuarium Matki Bożej w Borku Starym. Odkrywka ze stratygrafią (świadek historycznych nawarstwień pozostawiony w trakcie ostatniej konserwacji).
8. Ołtarz główny w sanktuarium Matki Bożej w Borku Starym. Tabernakulum. Stan przed konserwacją.
9. Ołtarz główny w sanktuarium Matki Bożej w Borku Starym. Obraz *MATKA BOŻA BORECKA* w retabulum. Stan przed konserwacją.
10. Ołtarz główny w sanktuarium Matki Bożej w Borku Starym. Obraz *MATKA BOŻA RÓŻAŃCOWA* na zasuwie. Stan przed konserwacją.
11. Ołtarz główny w sanktuarium Matki Bożej w Borku Starym. Antependium. Stan przed konserwacją.
12. Ołtarz główny w sanktuarium Matki Bożej w Borku Starym. Ornament złożony. Stan przed konserwacją.